

Pavuša Vežić

Ulica Špire Brusine 11
HR - 23000 Zadar

Lik sv. Pelegrina na *Ugljanskome poliptihu* u Zadru

Pregledni rad / Review paper

Primljen / Received: 22. 6. 2022.

Prihvaćen / Accepted: 7. 11. 2023.

UDK / UDC: 75.033.5(497.581.1)

DOI: 10.15291/ars.4336

St Peregrine on the *Ugljan* *Polyptych* in Zadar

SAŽETAK

Ugljanski poliptih važna je umjetnina gotičkoga slikarstva u Dalmaciji. Iz franjevačkoga je samostana Sv. Jeronima u selu Ugljanu na istoimenome otoku zadarskoga arhipelaga. Crkva u njemu posvećena je 1447. godine. Čini se da je i poliptih nastao oko sredine 15. stoljeća. Naslikan je u stilu tzv. internacionalne ili dvorske umjetnosti toga vremena. Pripisan je zadarskomu slikaru Ivanu Petrovu iz Milana. Na njemu je dvadeset i devet slika sa svetačkim likovima. Svetac na jednoj od njih nije sa sigurnošću prepoznat. Međutim, izneseno je i zapažanje da predstavlja sv. Pelegrina. Predočen je u liku hodočasnika. Poput takvih putnika prikazan je i na ophodnome križu iz njemu posvećene crkve na otočiću podno sela Savra na Dugom otoku u zadarskoj otočkoj skupini. U njoj je i druga, istomu svetcu posvećena crkva. Nalazi se ponad sela Kali na otoku Ugljanu, a nedaleko i od samoga mjesta Ugljana sa spomenutim samostanom. Stoga je moguće podržati pretpostavku da lik hodočasnika na poliptihu zaista označava sv. Pelegrina.

Ključne riječi: *Ugljanski poliptih*, hodočasnik, kult, lik, pelegrin, poliptih

ABSTRACT

The *Ugljan polyptych* stands as a significant example of Gothic painting in Dalmatia, originating from the Franciscan monastery of St Jerome in the village of Ugljan on the island of the same name in the Zadar archipelago. The church was consecrated in 1447 and the polyptych likely also dates to the mid-15th century. It was painted in the prevalent style of the time known as international or court art. Attributed to the Zadar painter Ivan Petrov from Milan, the polyptych comprises twenty-nine paintings featuring saintly figures. One of them remains uncertain in its identification, with suggestions that it may represent St Peregrine. He is depicted as a pilgrim, mirroring a representation found on a processional cross from a church dedicated to him on the islet below the village of Savar on Dugi Otok in the Zadar archipelago. Notably, there exists a church dedicated to the same saint above the village of Kali on the island of Ugljan, not far from the town of Ugljan with the Franciscan monastery. This supports the assumption that the unidentified pilgrim on the polyptych indeed represents St Peregrine.

Keywords: *Ugljan polyptych*, pilgrim, cult, figure, Saint Peregrine, polyptych

Sveti Pelegrin je u hagiografskoj tradiciji na tlu Istre i Dalmacije zastupljen u manjemu broju primjera od ostalih popularnih svetaca. No, uzduž njihovih obala ipak je moguće slijediti protezanje toga kulta od Umaga na sjeverozapadu Istre do Bara na jugoistoku povijesne Dalmacije. U leksikonu ikonografije svrstan je među istarske svetce. Tamo stoji da je bio „prvokršćanski mučenik“, možda domaći čovjek, pogubljen u predgrađu Umaga, vjerojatno na mjestu gdje je poslije podignuta njegovim imenom naslovljena crkva.¹ Na području srednje Dalmacije pak, na istaknutoj punti sa sjeverozapadne strane otoka Hvara, na *Rtu Pelegrinu*, nalaze se ostatci njemu posvećene crkve.² Malenim crtežom prikazana je već 1572. godine na *Isolaru* koji je izradio Francesco Camocio.³ Štoviše, podno rta je i uvala *Pelegrinska luka*. Nazivom upućuje na mogućnost da je tu bilo sidrište za hodočasničke brodove na njihovim plovidbama po morskim brazdama uzduž obala i otoka Dalmacije. Uz to, toponim *Pelegrin* nalazi se i na otoku Šolti, te kod Vele Luke na otoku Korčuli, ujedno i poviše sela Duća na Poljičkome primorju, nedaleko od Splita, konačno i u Župi dubrovačkoj, nedaleko od *Grada*, gdje se uz more proteže također *Rt Pelegrin*, a na njemu nalaze i ostatci crkve posvećene sv. Pelegrinu.⁴ K tomu, pojedine geografske karte 17. i 18. stoljeća na krajnjemu jugu povijesne Dalmacije bilježe toponim *S. Pelegrino* na rtu uz more i uvalu s južne strane ispred drevnoga grada Bara. Osim nazivom, tamošnja je bogomolja označena i sitnim grafičkim znakom, malenom siluetom crkve.⁵

Na zadarskome području pak o kultu sv. Pelegrina svjedoče dvije omanje još sačuvane i njemu posvećene bogomolje. Obje su na arhipelagu otoka ispred *Grada*, jedna je na brijegu ponad sela Kali na otoku Ugljanu. Po naslovniku hrama i brijeg nosi ime *Pelegrin*.⁶ Druga je na malenome otočiću koji prema posveti crkve na njemu također ima naziv *Pelegrin*. Nalazi se uz gornju stranu Dugoga otoka, podno sela Savra.⁷ Tomu valja pridružiti i podatke iz prošlosti Zadra i Zadarske nadbiskupije o bogomoljama u kojima je nekada bio kip, a zacijelo i oltar Sv. Pelegrina. Tako Carlo Federico Bianchi navodi drvenu skulpturu u liku sv. Pelegrina koja bijaše na oltaru župne crkve u selu Ljupču podalje od Nina.⁸ Konačno, i u samome Zadru nalazio se oltar posvećen sv. Pelegrinu. Bio je u važnoj gradskoj bazilici posvećenoj kultu Sv. Marije Velike. Nažalost, razorena je u 16. stoljeću.⁹

Ikonografska obilježja sv. Pelegrina iz starijih vremena, doba kasne antike i ranoga srednjeg vijeka, nisu mi poznata. K tomu, izgleda da je tijekom srednjega vijeka došlo do novih oznaka njegova lika te da su one nastale s pretpostavljenim poistovjećivanjem vlastitog imena, *Pelegrin* (tal. *Pellegrino*) i opće imenice za hodočasnika, *pelegrin* (od lat. *peregrinus* – ‘stranac’; odnosno *pelegrin* – ‘putnik, hodočasnik’; a također tal. *pellegrino* – ‘poklonik, hodočasnik’).¹⁰ Čini se da je time opća imenica postala sinonim za vlastito ime. Svetčev lik tako je prikazivan po općemu predlošku za izgled hodočasnika.

Sudeći po primjeru ophodnoga križa iz spomenute crkve na otočiću podno Savra na Dugome otoku, slično je bilo i u Dalmaciji. Križ je izrađen u tehnici iskucavanja i pripisan zadarskomu zlatarstvu 15. stoljeća.¹¹ Svetac na njemu predločen je upravo kao *pelegrin*, odnosno hodočasnik. Prikazan je u stojećemu stavu, na nogama ima čizme navučene visoko do koljena, odjeven je u kratki haljetak, za leđima je zagrnut plaštem, pod grudima ima ovješenu torbu, desnom rukom pridržava hodočasnički štap, lijeva mu je spuštena niz bok, glava je u poluprofilu, ima dugu kosu koja pada za potiljkom te se niz ramena spušta nisko na leđa, uz glavu kruži aureola. Pločica s tim likom pribijena je na začelnoj plohi križa. Križ je pohranjen u Zadru, u zbirci muzeja *Stalna izložba crkvene umjetnosti*.

Valja naglasiti da likovno srodan prikaz predstavlja i sv. Jakova Starijeg kao hodočasnika. Ipak, u liku jednoga ili drugoga svetca postoji i razlika u jednoj pojedinosti, u ikonografskome atributu koji kao *diferencia specifica* označava posebnost kojom jednoga možemo prepoznavati kao apostola što drugi nije bio. Taj je znak knjiga u jednoj ruci, ili pak svitak, kao simbol onoga koji je apostol. Upravo opisani

1.
Otočić Pelegrin podno Savra na
Dugom otoku, crkva Sv. Pelegrina
(foto: P. Vežić)

The islet of Pelegrin below Savra on
Dugi Otok, church of St Peregrine

2.
Zadar, *Stalna izložba crkvene
umjetnosti u Zadru*, lik sv.
Pelegrina na ophodnome križu
iz crkve na otočiću Pelegrinu, 15.
stoljeće (foto: Ž. Bačić)

Permanent Exhibition of Sacral Art
in Zadar, image of St Peregrine on
the processional cross from the
church on the islet of Pelegrin, 15th
century

lik sv. Pelegrina nema knjigu. Ikonografijom sličan je prikazu koji ima i drveni kip čuvan u katedrali u Ninu, ali tamo štovan kao sv. Jakov. Tijekom srednjega vijeka na srodan način, poput putnika-hodočasnika, u velikome broju primjera njegov lik zaista je bio predočen i tumačen kao prikaz toga apostola i mučenika. Jedan od sličnih nalazi se naslikan i na poliptihu *Bogorodice s Djetetom i svecima* iz crkve Sv. Vlaha u Dubrovniku. Međutim, premda protumačen kao sv. Jakov taj lik nema knjigu.¹² Stoga se nameće pitanje koga on predstavlja: sv. Jakova koji bi trebao imati knjigu, ili sv. Pelegrina komu taj atribut ne pripada? S vjerskim tradicijama pak u dubrovačkome kraju bio je štovan i kult potonjega svetca. O tome svjedoče ostatci posvećene mu crkve s navedenoga *Rta Pelegrina* u Župi dubrovačkoj.¹³ Naravno, uz svaki dvojbeni primjer možda postoji i moguća zabuna, ne samo ona u suvremenome tumačenju lika nego i ona koja je mogla nastati već pri njegovoj izradi.

Mislim da na likovnoj razini opisani prikaz s ophodnoga križa na otočiću *Pelegrinu* proizlazi vjerojatno iz spomenutoga preklapanja pojmova: s jedne strane vlastitoga imena *Pelegrin*, a s druge opće imenice *pelegrin*. Do toga je, slično nekoj „pučkoj etimologiji”, moglo doći s poistovjećivanjem dvaju pojmova. Uz to, križ se nalazi u ambijentu zadarskoga kraja i njegova kulturnog kruga u kojemu naslovnici pojedinih crkava, svetci i njihovi likovi na umjetninama i liturgijskim predmetima svjedoče da je na tlu Zadarske nadbiskupije kult sv. Pelegrina bio rano zastupljen. Tako oblici crkve na otočiću *Pelegrinu* govore o arhitekturi nastaloj tijekom ranoga srednjeg vijeka, a prikaz svetca na opisanome ophodnom križu iz nje predočava ga kao *pelegrina* prikazanog u ikonografiji zreloga srednjeg vijeka, kao putnika s visokim hodočasničkim štapom. Po tome je zaista srodan s mnogim primjerima predočavanja također sv. Jakova Starijeg na srednjovjekovnim umjetninama. Stoga zaista ne iznenađuje katkada moguća zamjena tih dvaju svetaca, jednoga s drugim.

Međutim, hodočasnici općenito prikazivani su često i u likovno drukčijoj ikonografiji, u drugoj varijanti izgleda kojim su predočeni poput siromašnih pobožnih putnika s krunicom u ruci. Zato se čini mogućim da i jedna slika na *Ugljanskome poliptihu* prikazuje upravo takvog skromnog *pelegrina*, a da on svojim likom vjernicima predstavlja zapravo sv. Pelegrina.

3.
Zadar, *Riznica u samostanu Sv. Frane*, Ivan Petrov iz Milana, *Ugljanski poliptih* iz samostana Sv. Jeronima na Ugljanu, sredina 15. stoljeća (foto: Ž. Bačić)

Zadar, Treasury of the monastery of St Francis, Ivan Petrov from Milan, Ugljan Polyptych from the monastery of St Jerome on the island of Ugljan, mid-15th century

Umjetnina potječe, kao što je već rečeno, iz crkve franjevačkoga samostana Sv. Jeronima u selu Ugljanu na otoku Ugljanu. Po imenu otoka i mjesta na njemu stekla je naziv *Ugljanski poliptih*. No, pohranjena je u Zadru, u zbirci *Riznice samostana Sv. Frane*.¹⁴ Prema slikarskim odlikama vrijedan je umjetnički rad gotičkoga slikarstva u Dalmaciji, djelo za koje su pretpostavljani različiti autori, ponajviše splitski slikar iz sredine 15. stoljeća Dujam Vučković. Međutim, Emil Hilje uvjerljivo ga je pripisao zadarskomu slikaru Ivanu Petrovu iz Milana.¹⁵

Cjelina poliptiha sastoji se od većih i manjih slika, njih ukupno dvadeset i devet. Složene su u tri reda. Donji je tzv. *predela* s malenim slikama: u sredini lik Krista te niz od šest apostola njemu s lijeve i šest s desne strane; slijedi srednji red s visokim slikama: u sredini je lik Bogorodice s Djetetom te niz od tri slike njoj s lijeve i tri s desne strane; potom gornji red s niskim slikama: tri s lijeve i tri s desne strane središnjega dijela poliptiha; konačno, na njegovu vrhu maleni je triptih sa slikom mrtvoga Krista te likom Bogorodice s lijeve i likom sv. Ivana s desne strane triptiha. U cjelini poliptih prikazuje svojevrсни *panteon*, grupu svetaca od davnine znatno štovanih u Zadru i na tlu Zadarske nadbiskupije.¹⁶ To je naglasio i Emil Hilje upućujući na to kako su likovi na poliptihu *titulari zadarskih ili ugljanskih crkava*.¹⁷

U obradama te umjetnine povjesničari umjetnosti protumačili su sve likove na njoj. Tek jedan među predočenima, „svetac isposnik ... ne da se identificirati”, kako je 1980. godine zamijetio Ivo Petricoli.¹⁸ Ipak, Emil Hilje 1996. naslutio je da u „mladom svetačkom liku treba prepoznati sv. Pelegrina”.¹⁹ No, opisujući poslije taj „mlađi svetački lik” (1999. i 2006. godine) više se nije pozivao na to zapažanje. Stoga je ostalo otvorenim i samo pitanje: koga zaista predstavlja ta slika? Ona stoji u gornjem redu, onome s niskim slikama. Tu je postavljena na desnome kraju niza. Poput drugih u

4.
Ivan Petrov iz Milana,
lik sv. Pelegrina na slici s
Ugljanskoga poliptiha, sredina
15. stoljeća (foto: Ž. Bačić)

Ivan Petrov from Milan,
St Peregrine in the Ugljan
Polyptych, mid-15th century

5.
Strasbourg, lik hodočasnika
na gravuri iz 1513. godine
(izvor: *Katolička svetišta /*
bilj. 22/, 8)

Strasbourg, image of a
pilgrim in an engraving from
1513

tome redu i taj je lik predočen tek poprsvem. No, izgledom je mladolik, mlađi od ostalih prikazanih na poliptihu. Koristim se jezgrovitim opisom upravo Emila Hilje: „Mlađi svetački lik odjeven je u jednostavnu sivozelenu halju stegnutu konopom, a na glavi ima veliki bijeli šešir. Ruke su mu sklopljene u molitvu i drži krunicu.”²⁰

S takvim atributima prikaz podsjeća na pojedine primjere opće predodžbe *pelegrina*, odnosno putnika na srednjovjekovnim hodočašćima u Jeruzalem, Rim, ili Compostelu. Oni su često imali od debljega platna izrađen šešir sa širokim obodom i ogrtač s kapuljačom (tal. *pellegrina*) te halje podvezane pojasom, nekada upravo konopčićem, a u rukama i krunicu.²¹ Zanimljiv srodan primjer zabilježen je, primjerice, na jednoj gravuri iz 1513. godine u Strasbourgu.²² Predočuje upravo mladolikog *pelegrina* odjevenog u skromnu odjeću, čak sa sličnim šeširom na glavi i krunicom u ruci.

Dakle, držim da opisani lik na slici s našega poliptiha zaista prikazuje nekog hodočasnika. Taj je ikonografijom različit od onoga s ophodnoga križa iz crkve na spomenutom otočiću. Ipak, čini mi se da zajedno s njim svjedoči kako je na zadraskome otočju bilo zastupljeno spomenuto poistovjećivanje vlastitoga imena svetčeva s općom imenicom za hodočasnika. Inače, kult toga „putnika”, vidjeli smo, štovan je i u samome *Gradu* (o tome je govorio njemu posvećeni žrtvenik u bazilici Sv. Marije Velike), kao i na kopnenome dijelu Zadarske nadbiskupije (o čemu svjedoči podatak o kipu sv. Pelegrina u Ljupču nedaleko od Nina). O toj tradiciji pričaju i dvije spomenute crkve na otočkome dijelu dijeceze, jedna na otočiću *Pelegrinu* podno Dugoga otoka kao i druga na brijegu *Pelegrinu* na otoku Ugljanu. Obje su imale oltar posvećen sv. Pelegrinu. Pala iz one na Ugljanu uz lik Gospe od Karmela prikazuje i lik sv. Pelegrina.²³ Pohranjena je u župnoj crkvi Sv. Lovre u Kalima.²⁴ K tomu, crkva Sv. Pelegrina ponad Kali nalazi se nedaleko od mjesta Ugljana i tamošnjega

franjevačkog samostana za koji je sredinom 15. stoljeća i nabavljen *Ugljanski poliptih*. Stoga držim kako je u tako satkanome prostornom i kulturnome okviru opravdano prihvatiti naznačenu pretpostavku kojom prikaz „mladog svetačkog lika” na toj umjetnini predstavlja skromnog *pelegrina* koji predočuje zapravo sv. Pelegrina, jednog od svetaca u hagiografskome krugu onih koji tijekom srednjega vijeka bijahu znatno štovani u vjerskim predajama na području Zadarske nadbiskupije.

BILJEŠKE

- ¹ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva* (ur. Anđelko Badurina), Zagreb, 1979., 272; PIETRO COPPO, *Karta Istre iz 16. stoljeća*, (vidi: *Istarska enciklopedija*, ur. Miroslav Bertoša i Robert Matijašić, Zagreb, 2005., 143–144); PETAR KOPIĆ, *Karta Istre iz 1573.* i GUILIELMUS BLAEU, *Karta Istre iz 1676.* (vidi: MIRKO MARKOVIĆ, *Descriptio Croatiae*, Zagreb, 1993., sl. na str. 65 i 84–85).
- ² NIKŠA PETRIĆ, Crkvice Sv. Pelegrina nedaleko Hvara, *Prilozi povijesti otoka Hvara*, 4 (1974.), 91–95.
- ³ GIOVANNI FRANCESCO CAMOCIO, *Isolar*, Venecija, 1572. (Vidi: MIRKO MARKOVIĆ /bilj. 1/, sl. na str. 59).
- ⁴ NIKŠA PETRIĆ (bilj. 2), 93.
- ⁵ GIACOMO CANTELLI, *Karta Dalmacije iz 1689.*; BRACĀ OTTENS, *Karta Dalmacije ~ 1720.* (Vidi: MIRKO MARKOVIĆ /bilj. 1/, sl. na str. 178–179 i 208).
- ⁶ CARLO FEDERICO BIANCHI, *Zara cristiana – II*, Zara, 1880., 112–113; CARLO FEDERICO BIANCHI, *Kršćanski Zadar – II*, Zadar, 2011., 105–106.
- ⁷ CARLO FEDERICO BIANCHI (bilj. 6, 1880.), 71; CARLO FEDERICO BIANCHI (bilj. 6, 2011.), 67–68; VINCENZO MARIA CORONELLI, *Karta okolice Zadra iz 1688.* (vidi: MIRKO MARKOVIĆ /bilj. 1/, sl. na str. 100–101; IVO PETRICIOLI, *Srednjovjekovni umjetnički spomenici na Dugom otoku, Zadarska smotra*, 1-2 /Zbornik o Dugom otokul/, Zadar, 1993.).
- ⁸ CARLO FEDERICO BIANCHI (bilj. 6, 1880.), 277; CARLO FEDERICO BIANCHI (bilj. 6, 2011.), 250.
- ⁹ CARLO FEDERICO BIANCHI, *Zara cristiana – I*, Zara, 1877., 391; CARLO FEDERICO BIANCHI (bilj. 6, 1880.), 435–436; CARLO FEDERICO BIANCHI (bilj. 6, 2011.), 390; PAVUŠA VEŽIĆ, Crkva Svete Marije Velike u Zadru, *Diadora*, 8 (1976.), 119–140.
- ¹⁰ BRATOLJUB KLAIĆ, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb, 1986., 1026 i 1031; MIRKO DEANOVIĆ, JOSIP JERNEJ, *Talijansko – hrvatskosrpski rječnik*, Zagreb, 1960., 559.
- ¹¹ IVO PETRICIOLI, *Stalna izložba crkvene umjetnosti u Zadru*, Zadar, 1980., 75, kat. jed. 49.; IVO PETRICIOLI, *Stalna izložba crkvene umjetnosti u Zadru*, Zadar, 2004., (ur. Antun Travirka), Katalog zbirke, 48, L. Pavičić-Domijan, kat. jed. M 10.12.; NIKOLA JAKŠIĆ, RADOSLAV TOMIĆ, *Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije – Zlatarstvo*, Zadar, 2004., 28, sl. 21.
- ¹² *Blaž Jurjev Trogiraniin*, (ur. Davor Domančić, Ante Sorić), Zagreb, 1986., 109–110, Zoraida Demori-Staničić, kat. jed. 23, sl. na str. 62.
- ¹³ NIKŠA PETRIĆ (bilj. 2), 91–95.
- ¹⁴ MILJENKO DOMIJAN, IVO PETRICIOLI, PAVUŠA VEŽIĆ, *Sjaj zadarskih riznica*, Zagreb, 1990., 326, kat. jed. 145, sl. na str. 85.
- ¹⁵ EMIL HILJE, *Gotičko slikarstvo u Zadru*, Zagreb, 1999., 102–106, sl. na str. 102–115; EMIL HILJE, RADOSLAV TOMIĆ, *Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije – Slikarstvo*, Zadar, 2006., 170–179, Emil Hilje, kat. jed. 051, sl. na str. 170–178. (Opsežna znanstvena literatura o poliptihu, u rasponu od kraja 19. do početka 21. stoljeća, navedena je u citiranim radovima.)
- ¹⁶ To su u srednjemu redu: sv. Petar, sv. Nikola, sv. Frane – sv. Jeronim, sv. Šime, sv. Jakov; te u gornjemu redu: sv. Krševan, sv. Stjepan (ili sv. Lovre), sv. Ivan Krstitelj – sv. Dimitrije, sv. Donat (?), i konačno nepoznati svetac (EMIL HILJE /bilj. 15/, 103–106; EMIL HILJE, RADOSLAV TOMIĆ /bilj. 15/, 177–178).
- ¹⁷ EMIL HILJE, Ikonografski program predele Ugljanskog poliptiha, *Petriciolijev zbornik II (Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji)*, 36), Split, 1996., 46.
- ¹⁸ IVO PETRICIOLI, O važnijim umjetninama u franjevačkom samostanu u Zadru, *Samostan Sv. Frane u Zadru*, Zadar, 1980., 117.
- ¹⁹ EMIL HILJE (bilj. 17), 46, bilj. 12.
- ²⁰ EMIL HILJE (bilj. 15), 106; EMIL HILJE, RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 15), 178.
- ²¹ LUCIA GAI, Der italienische Jakobsweg, u: *Santiago de Compostela – Pilgerwege*, (ur. Paolo Caucci von Saucken), Augsburg, 1995., sl. na str. 280; KLAUS HERBERS, Deutsche Pilgerfahrten nach Santiago de Compostella und Spuren des Jakobskultes in Deutschland, u: *Santiago de Compostela – Pilgerwege*, Augsburg, 1995., sl. na str. 301.
- ²² *Katolička svetišta – 2, Santiago de Compostela*, brošura *Jutarnjega lista*, (priredio Inoslav Bešker), Sveta Nedjelja, 2014., 8.
- ²³ CARLO FEDERICO BIANCHI (bilj. 6, 1880.), 112–113; CARLO FEDERICO BIANCHI (bilj. 6, 2011.), 105–106.
- ²⁴ *Šematizam Zadarske nadbiskupije*, (ur. Edvard Peričić), Zadar, 2005., 230.